Zvuková stránka jazyka = hláskosloví

Mluvené projevy převažují nad psanými.

Hláskosloví můžeme rozdělit na dva obory:

- Fonetika – zabývá se hláskami – tvořením, zněním – zabývá se jak se zvuk (hlásky) tvoří, jak je slyšíme. Spojování hlásek ve slabiky a ve slova.
  - Kolo [k o l o]
  - Němý [ň e m í]
- Fonologie – zkoumá jak se hlásky chovají při dorozumívání, zkoumá fonémy – konkrétní realizace hlásek ve slovech, důležité hlásky. Čeština má 36 fonémů – 10 samohlásek, 25 souhlásek, 1 dvojhláska (další 2 jsou přejaté).
  - Fonetická transkripce - přepis slova, tak jak se vyslovuje.
  - Rasa x rosa

Mluvidla

Tělesné orgány podílející se na mluvení:

1. Ústrojí dýchací: (plíce, hrudní koš, bránice) – výdechový proud vzduchu.
2. Ústrojí hlasové: Hrtan a hlasivky – tón hlasu
3. Ústrojí hláskovací: měkké a tvrdé patro, čelisti, jazyk a rty – tón se přetváří na řeč
4. Ústrojí sluchové – zpětná vazba při mluvení.

Hlásky

Dělíme je na:

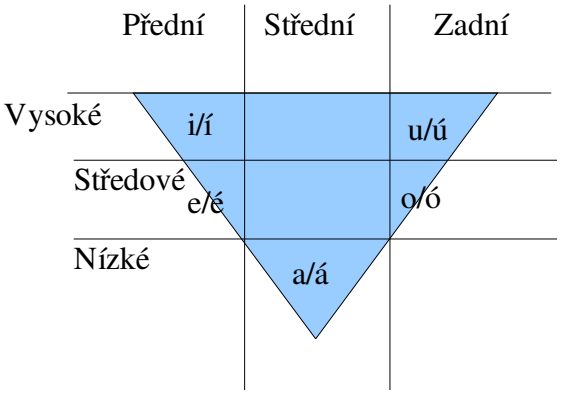

- Samohlásky = vokál
  - Čeština – 10 samohlásek – tóny => můžeme je vyzpívat, jsou znělé, jenom ústní => vokál
  - Krátké a dlouhé – často mění význam: dal – dál
  - y a i jsou pouze jedna hláska – fonet
  - Vokalický trojúhelník – podle polohy jazyka.
  - Zaokrouhlené samohlásky: o, u, ó, ú, ů
  - V různých krajích se vyslovují hlásky různě: Češi mají více otevřené...
- Hlásky = konsonant – 25 hlásek – šumy
  - X – [iks], Q – [kv], W
  - Ch – spřežka
  - Slabikotvorné souhlásky: l, r, m, c, š
  - Dle místa artikulace
    - Obouretné – b, p, m
    - Retozubé – f, v
    - Zubodásňové – přední: t,d, n, s, z, c, l, r, ř, zadní: š, ž, č
    - Předopatrové: ť, ď, ň, j

        - Zadopatrové: k, g, ch
        - Hrtanové: h
    - Podle způsobu artikulace – zúžení prostoru, zavření prostoru => rezonance
        - Závěrové: p, t, ť, k, b, d, ď, g, m, n, ň
            - Nosovéi – použití nosu při artikulaci
                - m, n, ň – při zacpaném nosu vzniká b, d, ď
        - Úžinové: f, v, s, z, š, ž, l, r, ř, j, ch, h
        - Polozávěrové: c, č
    - Znělost a neznělost – znělé – hlasivky kmitají, neznělé – hlasivky nepracují, pouze artikulace.
        - Párové
            - p – b, t – d, ť – ď, k – g, f – v, s – z, š – ž, ch – h, c (první jsou neznělé)
        - Nepárové
            - m, n, ň, l, r, j (znělé)
            - ř – když je v sousedství znělé => zněle, pokud neznělá => nezněle. Na konci slova => nezněle.
                - Podtrhni, kdy je ř znělé: předtucha, Přemysl, <u>Břetislav</u>, Tetřev, <u>řetěz</u>, keř, <u>řeřicha</u>.
        - Asimilace (spodoba) znělosti
            - Dochází k ní, když se ve slově setkají dvě souhlásky párové, lišící se znělostí. O tom jak budeme vyslovovat skupinu souhlásek rozhoduje poslední souhláska.
            - Loďka – **k je neznělá**, ď je znělá => vyslovujeme nezněle jako [loťka]
            - Sbírat – s neznělé, **b znělé** => [zbírat]
            - Pod stolem – d je znělá, s je neznělá => [pot stolem]
            - Souhlásky párové na konci slova se vždy vyslovují nezněle => ztráta znělosti. Sud – [sut]
            - sh – jako [zh] i jako [sch]
            - v – nezpůsobuje zpodobu znělosti
    - Tvrdé, měkké a změkčené – posun jazyka k přednímu (tvrdému) patru – měkčení souhlásky. Pokud se souhláska normálně tvoří na předním patru označujeme ji za měkkou.
        - Měkké: ď, ť,ň, Tvrdé nejsou.
- Dvojhlásky = diftong - jedna česká - ou, (existují i další dvě přejaté v cizích slovech a citoslovcích – eu, au)
    - Vyslovujeme v jedné slabice – auto – dvě slabiky au – to

Úkoly:

- Podtrhni dvojhlásky: <u>pouto</u>, <u>dvouocasý</u>, doudit maso, <u>touha</u>, neumí plavat <u>kraul</u>, <u>koupil</u> <u>auto</u> <u>audi,</u> <u>doupě</u> <u>pouštní</u> lišky, používají <u>euro</u>, zaujala ho <u>aukce</u> <u>současného</u> umění.
- Užijte daná slova lišící se délkou samohlásky v krátké větě tak, aby byl patrný odlišný význam těchto slov.
    - Rána x raná: Byla by rána ocitnout se v raném středověku.
    - Balicí x Balící: David byl balící dárek balicím papírem.
    - Hana x haná: Hana bydlí na hané.
    - [diva] x [divá] x [dívá]: Divá diva se na mě dívá.

- Napište správnou výslovnost: ztráta - [stráta], posbírat - [pozbírat], nad poli – [nat poli], návštěvník - [náfštěvňík], sdělení - [zdělení], shoda - [zhoda], svátek - [svátek], od severu – [ot severu]

Zvuková stránka slov

Slovo se skládá ze slabik (nejmenší zvuková jednotka), slabiku tvoří většinou jedna souhláska a jedna samohláska.

Slabikotvorné souhlásky – l, r, m, s, š

Přízvuk:

- Hlavní
  - V češtině na první slabice ve slově
- Vedlejší – v delších slovech – 3 a více slabik
  - Na lichých slabikách, u slov složených na předělu slov.
- Slova bez přízvuku
  - Příklonky – přiklánějí se k předchozímu přízvučnému slovu => za slovem
    - Krátké tvary zájmen - mi, ho, mu, si, se
    - Tvary pomocného být – bys, byl
    - Částice - prý
  - Předklonky – připojují se k následujícímu přízvučnému slovu => před slovem
    - Spojky – a, i
  - Úkoly (**příklonky**, *předklonky,* přízvuk))
    - *A* ať **tě** tu **už** nevidím.
    - Vzal **si** rohlík.
    - *I* on *to* ví.
    - Dej **mu to**.
    - Nemá *se mu to* říkat.
    - Nevím *to* **a** nechci *to* vědět.
  - Předložky nevlastní nemají přízvuk => přízvuk přebírá první slabika následujícího slova – kolem domu.
  - Předložky vlastní přízvuk mají - za školou.
    - Za nepříznivého počasí – přízvuk by měl být na za, ale je až na slabice ne (je tam dlouhé slovo).

Zvuková stránka věty

Mluvní takty – sdružují se ve větší celky – větné celky (kóla) – od jednoho nadechnutí k druhému. Souvisí tedy s nadechováním, a formulováním věty, významovým rozdělením.

Prohlíželi jsme si ve spěchu vystavené zboží. - dva způsoby, mění význam (zboží vystavené ve spěchu nebo spěchali v prohlížení).

Tempo řeči

Frázování – členění řeči na větné úseky.

Melodie (Intonace) – většinou slouží k vyjádření funkce věty (oznamovací – klesavá, rozkazovací – stoupavá, tázací – zjišťovací (odpověď ano, ne) klesavě stoupavá, doplňovací - TODO)

Zvolací věty – klesavá

Větný přízvuk – v klidné větě bývá větný přízvuk na konci věty (tam bývá většinou jádro sdělení), ale větný přízvuk může být kdekoliv ve větě – záleží na to co chceme zdůraznit. (Věty citově zabarvené).

Úkoly:

- Jak ovlivňuje položení pauzy význam následující pauzy?
  - Do cíle doběhl jako první český závodník – buďto byl první nebo ne :D
- Vymyslete co nejvíce způsobů, kterými vás mohou učitelé vyzvat klidu.
  - Prosím o klid!
  - Klid prosím.
  - Buďte ticho!
  - Můžete se uklidnit!

Spisovná výslovnost

Ortoepie – zaznamenává pravidla české spisovnosti.

Ortofonie – pravidla správného tvoření hlásek.

Logopedie – náprava výslovnostních vad (ř, r, sykavky), V pravidlech českého pravopisu (pouze složitější slova).

Výslovnost spisovné češtiny – dvoudílné (první ze zabývá českými slovy, druhé slovy přejatými).

Výslovnost samohlásek – dodržovat náležitou kvalitu, dodržovat náležitou kvantitu (délku). Dvě stejné samohlásky vyslovujeme nesplývavě (doopravdy).

Výslovnost zdvojených souhlásek:

1. Jedná-li se o skupinu stejných souhlásek, a nemění-li to význam, čteme splývavě. (Výjimka: raci x racci)
2. Některé skupiny souhlásek vyslovujeme pečlivě: Lžíce, hřeben, hřbitov, stopka.
3. Skupinu souhlásek ds, ts, dš, tš vyslovujeme jako č, š: Lidstvo, dětství, větší.
4. Při výslovnosti některých slov vypouštíme hlásku j. (na začátku slova – slovo být)
5. Některý slova vyslovujeme zjednodušeně: srdce [srce], dcera [cera]

Výslovnost slov cizích a přejatých:

- Cizí skupiny hlásek, nepřítomné v češtině. Například: th... Hlásku tedy vyslovujeme nejbližší podobnou hláskou (Theodor [theodor])
- Počeštělá slova se vyslovují stejně jak se píší. Například slovo víkend.
- Slova psaná původním pravopisem čteme původní výslovností.
- U některých slov se vyskytuje dubletní (dvojí) psaní a výslovnost. Například citron (i citrón).
- Skupiny di, ti, ni se vyslovují tvrdě. Například univerzita, diktát...
- Hláska X – ks (před samohláskou a na začátku - slova plexisklo, xylofon) nebo gz (ve skupině ex – slova existovat, exhumace, exekuce)

Nauka o slovní zásobě = lexikologie

Jazykovědná disciplína, zkoumá slovní zásobu. Zkoumá co je to slovo a co je to pojmenování. Dále zkoumá význam slov. Zkoumá slovní zásobu jako celek (aktivní slovní zásoba).

Frazeologie zkoumá ustálená spojení slov – rčení, přirovnání.

Slovo a pojmenování

Pojmenování – jazykový výraz, který přiřazujeme určitému předmětu, vlastnosti, ději apod. Nejčastějším pojmenováním je slovo, někdy můžeme pojmenovat věci (…) více slovy (například zlatý déšť).

Slovo – základní jednotka slovní zásoby, tvořená posloupností hlásek, které má určitý význam. Slovo je nejčastějším vyjádřením pojmenování.

Formy pojmenování skutečnosti

Slovo – kočka, pes.

Složené pojmenování – volné spojení slov, jednotlivá slova spojení mají vlastní význam. Proto zlatý déšť není složeným pojmenování. Rozebráním pojmenování nezískáme významy.

Sousloví – těsné spojení slov, označuje jednu skutečnost jako celek. Například – černá smrt (mor)

Uveďte, která spojení slov jsou <u>těsná</u> a které *volná*: <u>krátká textová zpráva</u>, *náš Ruda*, *starý slovník*, <u>akademický slovník</u> (termín), <u>rys ostrovid</u>, <u>mobilní telefon</u> (pojem), <u>lidová slovesnost</u>, *chladné počasí*, *vodní plocha*, <u>vodní nádrž</u>, *obrovský orel,* <u>třídní kniha</u>, <u>stůj co stůj.</u>

Víceslovné pojmenování – multiverbální – těsné spojení dvou i více slov, které slouží k označení jednoho pojmu. Tvoří neoddělitelný celek. Od sousloví se liší, že vzniklo rozvedením původně jednoslovného pojmenování. (vykonat návštěvu ze slova navštívit) – tomuto ději se říká multiverbizace – využití v publicistice a v odborné literatuře. Opačným procesem je univerbizace (nákladní auto -> náklaďák) – tyto slova jsou hovorová, nelze je použít v psaném spisovném hovoru.

Frazeologismus – frazém, idiom – ustálené těsné spojení slov, často je metaforické. Například Španělská vesnice, na vlastní kůži, Pyrrhovo vítězství, Achillova pata.

> **Pořekadla** (lidového původu, zobecňuje nějakou konkrétní situaci, bez mravního ponaučení, „Vrána k vráně sedá“), **rčení** – **úsloví** (vystihuje nějakou typickou situaci, často je obrazné, témata z Bible, Antiky. Nemá tvar věty, nemá zobecňující účinky, můžeme obměňovat. „Honit bycha“, „trn v oku“, „stavět si hrad z písku“). **Přísloví** (větná formulace, lidového původu, zobecňuje nějakou situaci, má mravoučné vyznění, „Boží mlýny melou pomalu, ale jistě“, „jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá“) a pranostika (přísloví o počasí, „Zelené vánoce - bílé Velikonoce“).
>
> Velký domácí vrubozubí pták s dlouhým krkem vydá charakteristický zvukový pokaždé, když je cílenou ranou zasažen. - Potrefená husa nejvíc kejhá.
>
> Chemická O a H produkující při projevech své kinetické energie minimum vln rozechvívajících dané prostředí, působí erozivně na vrstvy hornin uložené podél její hrany. - Tichá voda břehy mele.
>
> Faktická hodnota již uchopeného drobného kosmopolitního pěvce nevalného nutričního významu je vyšší než hodnota vykrmeného měkkozobého opeřence dosud setrvávajícího na nejvyšším bodě lidského obydlí. - Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.
>
> Při nadměrném zatěžováním dolních končetin ve značném časovém rozpětí za účelem opakovaného křivule s držadlem sloučeninou kyslíku a vodíku, dojde po určitě sumě tohoto naplnění k uvolnění vzájemné vazby molekul hmoty křivule, čímž dojde k její segmentarizaci na dvě nestejně velké části. - Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu až se ucho utrhne.

Význam pojmenování – každý význam má nějaký rozsah – je dán souhrnem jednotlivých skupin,

které dané pojmenování označují. Slova významově nadřazená mají větší rozsah než slova podřazená.

- Věcný – lexikální významovým
  - Má ho slovo samo o sobě => to co dané slovo označuje. Pes – čtyřnohý savec
- Mluvnický význam (gramatický)
  - Má význam až po zapojení do věty. Drůbeží: Drůbeží maso nemám vůbec rád – vlastnosti - přídavné jméno ve 4. pádě. Pracoval jsem s drůbeží - ptactvo – 7. pád, jiný význam.

Jen gramatický význam mají předložky, spojky, částice.

Jen věcný význam mají citoslovce, příslovce.

Pojmenování:

- Jednoznačná
  - Termín (odborný název) – cizí – homo sapiens, substantiv. Domácí – jazykověda, přísloví, oxymóron, hyperbola
  - Vlastní jména - Bruntál, Brno
  - Obecná jména – pes
- Mnohoznačná
  - Označují více věcí – polysémie

Pojmenování – jiné členění - stylistické:

- Spisovná – chlapec, dívka, dům
  - Hovorová – v mluvené neformální řeči – holka, kluk, barák
  - Knižní – kterýžto, jest, pohleďte, hvozd
  - Termíny
  - Poetismy – máj, jeseň, oř
- Nespisovná – čučet, čumět, barabizna
  - Nářečí – ogar, erteple
  - Slang – zájmové skupiny – studenti, myslivci, sportovní
  - Profesní mluva – exnout, jipka
  - Argot – mluva nejnižší vrstvy – bacha, kasa, šrajtofle, káča, švestky.

Pojmenování – dle dobového zařazení:

- Historismy – slova, která se už dnes nepoužívají, proto, že označují zaniklé věci, skutečnosti => používají se pro dobovou literaturu. Slova: drábové, děvečka, sudlice, ruchadlo.
- Archaismy – slova zastaralá, označují skutečnosti, které pořád existují, ale dneska působí zastarale. Například: anžto (dnes místo toho protože), přechodníky
- Neologismy – nově utvořená slova, které používá pouze malý okruh lidí (nestihly se stát běžnými) – většinou je vymýšlejí umělci. Například: vygooglit, vyexpirovat, brainstorming, meeting...

Pojmenování – dle citové ho zabarvení – expresivní (opakem výrazy neutrální):

- Expresivní
  - Eufemismy – snaží se zlehčit
    - Zalhal – fabuloval
  - Hanlivá (pejorativní) – vyjadřují záporný vztah k něčemu
    - Dysfemismy

            - Zemřel – chcípl, zdechl
            - Zalhal – kecal
            - Ústa – huba, držka, píst,...
        - Vulgarismus
        - Familiární (domácká)
            - Zlatíčko
            - Dominátor
            - Kafčo, Kafíčko
            - Dětská slova
                - Papat
    - Zvukově expresivní – obsahují zvláštní hlásky, asociují v nás určitý zvuk, používal je Erben
        - Ťulpas
        - Ňouma
        - Blemtanina
        - Šňupa
    - Hyperbola – nadsázka
    - Ironie – slovní spojení, které vyjadřuje přesný opak toho co řekla.

Pojmenování – další způsob členění:

- Mnohoznačnost - polysémie – víceznačnost, vznik přenášením významů. Druhotný význam. (Oko)
- Homonymie = souzvučnost – náhodná zvuková shoda více pojmenování, mající jiný význam a původ. Stopka – část rostliny, dopravní značka, nožka sklenky), vinný (víno, vina). Díky kontextu nepůsobí v češtině rušivě, naopak často se jí využívá. Žádná podobnost mezi významy slovy (rys, zámek)
    - Úplná homonymie – stejné slovní druhy v základním tvaru
    - Částečná homonymie – různé slovní druhy v různých tvarech
- Homografie – stejně se to píše, jinak se vyslovují – panický.
- Homofonie – slova, která se stejně vyslovují, ale jinak píší, přičemž mají jiný význam. Například být – bít, bos - boss
- Synonymie = souznačnost – významová blízkost více pojmenování
    - Úplná – téměř se nevyskytuje, v češtině se většinou dvě synonyma odlišují stylistickou platností. Někdy je nelze nahrazovat: nechápavý člověk a tupý člověk => nemůžeme říci nechápavý člověk...
        - Dům – stavení, ládovat se – žrát, sekunda – vteřina
    - Slouží k vyjádření nejmenších významových rozdílů v projevech. Avšak nelze dle počtu synonym porovnávat vyspělost jazyka (Indonésie – 20 pojmenování pro zralost kokosu a minimum pro smlouvu, zato Britové mají výrazu pro smlouvu 14 a pro zralost kokosu jen 3)
    - Stylisticky se můžou lišit, může to být nářečí, archaismy...
    - Synonymní řady – hlava – vůdce – velitel – šéf – nadřízený – vedoucí – boss – šéfík – ředitel – vedoucí .
    - Hlava – bedna - kebule – hlavinka – budka – kokos – škeble – lebka - lep
- Antonymie = protikladnost – významová protikladnost je existence pojmenování s opačným významem. Opozita
    - Starý – mladý

    - Vadný – bezvadný, zákonný – nezákonný
        - Někdy přidání předpony bez, ne nelze: dobrý
        - Někdy slovo bez předpony bez a ne nemá žádný význam: *plecha
        - Někdy má téměř stejný význam: stvůra – nestvůra
- Paronymie = zvuková podobnost pojmenování, vůbec spolu nesouvisí
    - Kompost – kompot, ustavit – ustanovit, test - text
    - Nepoužívejte cizí termity (místo termíny), Hni se hnuse – Hnu se hnise

Pojmenování – další:

- Metafora – přenesení pojmenování na základě vnějšího počátečního a cílového významu:
    - Klasická metafora – letěl do školy, havraní vlasy
    - Personifikace – přenesení vlastností živých na neživé - Slunce se smálo
    - Synestézie – často v básničkách, mísení počitků: „cítím hudbu“, „hlas voní“
- Metonymie – přenesení věcného souvislosti začátečního a cílového pojmenování.
    - Vlastníka na vlastnictví – sousedé vyhořeli – místo vyhořel dům sousedů
    - Věci na její obsah – vypít šálek kávy
    - Jména místa či sídla na instituci (orgán, funkci) – Bílý dům sděluje – místo prezident USA.
    - Jména autora na jeho dílo (jméno výrobce na jeho výrobky) – jezdit ve fordu
    - Děje na pojmenování osob, na výsledek téhož děje... - obsluha, sběr
    - Samota (u lesa) – přenesení děje na pojmenování věci
- Synekdocha – přenesení pojmenování na základě zvláštní významové souvislosti. Vyčlenila se metonymie.
    - Část místo celku - Nedali mu ani kapku vody, nepřišla ani noha.
    - Celek místo části – ví o tom celá ulice, ví o tom celá škola.

Jednoznačná, <u>mnohoznačná</u>: Hranostaj, <u>dřeň</u>, <u>lístek</u>, <u>čárka</u>, dusík, <u>čelo</u>.

Rozlište slova mnohoznačná a <u>homonyma</u>: <u>klika,</u> dřevo, <u>nalíčit</u>, <u>los</u>, <u>herna</u> (ve školce k hraní, kasino), objetí (objet něco autem, objetí někoho)

Slovní zásoba

Každá slovní zásoba obsahuje určitá slova, označující základní skutečnosti => jádro slovní zásoby (matka, otec, syn, dcera, voda, chléb).

Slova z jádra slovní zásoby jsou používány ze všech slov nejčastěji.

Aktivní slovní zásoba – aktivně používáme ve své řeči, středoškolák asi 5000 slov.

Pasivní slovní zásoba – pasivně rozumíme i jiným slovům, avšak je aktivně nepoužíváme. Středoškolák cca 50 tisíc slov.

Slovní zásoba se neustále vyvíjí. Existují čtyři způsoby obohacování slovní zásoby:

1. Změna významu
    1. Přenesením významu pomocí metafory, metonymie
    2. Význam slova se postupem času rozšíří nebo zúží. Dříve palec znamenal jakýkoliv prst, avšak dnes označuje jen palec. Dříve pivo znamenalo vše k pití. Nábytek – cokoliv nabytého – zvíře, majetek. Limonáda dříve znamenala nápoj z citrónu, dnes znamená jakýkoliv sycený nápoj. Žena – dříve označení pohlaví, později rozšíření o synonymum k manželka. Zápas – zápasníci – drženi za pas.
    3. Změnou slovního druhu. Milý člověk => můj milý.
2. Vznik sousloví
3. Přejímání slov z cizích jazyků
    1. Zdomácnělá slova – běžně je používáme, nepřijde nám cizí. Salám, závoj.
    2. Slova cizí

        Dříve přejímání slov z latiny a řečtiny

        Přejímání z němčiny (šichta, vercajk, knedlík).

        Angličtina – sportovní, počítačové (bajt, bit, chatování, displej)

        Francouzština – parfém, salón

        Italština – libreto, špageti

        Ruština – vzduch

        Kolumbijské jazyky – tabák

        Perština – pyžamo

        Turečtina – káva

        Arabština – alkohol

        Píšťala – bojový nástroj Husitů => přejato do různých jazyků => až k nám dostalo zpět z Francoužštiny
4. Tvorba nových slov

Slovníky

Heslové slovo – různé informace o daném slovu, vždy dle funkce slovníku: překlad, význam, původní jazyk, jestli je spisovné, výslovnost, frazeologismus, může tam být skloňování. Odvozená slova.

Druhy slovníků:

- Překladové
  - Převádějí slova z jednoho jazyka do jiného.
- Výkladové
  - Vysvětlují význam slova týmž jazykem.
  - Naučné
    - Encyklopedie – podávají širší informace o slovech. Diderot, Britanica, Otův slovník naučný,
    - Thezaurus – snaha zachycovat veškerou slovní zásobu všech dob
  - Jazykové
    - Vykládají slova z hlediska jazyka => mluvnické a věcné významy.
    - Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.
    - SSČ – zkrácenina slovníku SSJČ, který má 8. dílů.
    - Příruční slovní jazyka Českého – 9. dílů - PSJČ
- Speciální
  - Věnují se nějaké konkrétní oblasti
  - Slovník cizích slov – vykládá méně známá slova
  - Frazeologické slovníky
  - Etymologické slovníky – označují původ slova, starší významy.
  - Frekvenční slovník – četnost výskytu slov – nejvíce používanější slova: A, být, ten, v, on, na, že, s, z, který.
  - Historické slovníky – zachycují slovní zásobu z některé historické epochy.
  - Retrográdní – jsou uspořádané podle abecedy od konce, podle posledního písmenka, například slova končící na A, K.
  - Terminologické slovníky – termíny z různých oborů
  - Dialektologické slovníky – nářečí
  - Synonymické slovníky – slovníky synonym.

Slovotvorba = derivologie

Jazykovědná disciplína, zabývá se tvorbou slov – obohacováním slovní zásoby.

Popisuje způsoby tvoření nových slov, slovotvornou stavbu slova.

Tvaroslovný – předpony, přípony, kořeny, koncovky – týká se morfologie

Slovotvorný – týká se slovotvorby, vyhledáme ze kterého základového slova bylo slovo utvořeno a kterými slovotvornými prostředky. Učitelka – vzniklo ze slova učitel přidáním ka (značící ženské protějšky)

Rozlišujeme slova:

1. Motivovaná = popisná – byla utvořena z jiného slova – rybka z ryba pomocí ka. Přečíst ze slova číst. Hrob od hrabat.
2. Nemotivovaná = značková – jsou původní, nejsou utvořená od žádného jiného slova. Například slovo voda, matka.

Rozlišujeme také:

- Slova základová = tvoří se z nich nová slova pomocí slovotvorného prostředku. Žehlička – slovo základové je žehlit. Co nejvíce písmenek.
- Slova utvořená -

Podtrhni slova nemotivovaná: pračka, dopis, měřit, učitel, <u>jaro</u>, zdraví (podstatné jméno), <u>moře</u>, zpěv, zpět, <u>hrob</u>, <u>den</u>, týden.

Slovotvorná stavba slova

Zabývá se jak a z čeho bylo utvořeno nějaké slovo

Slovotvorný základ - ta část mnohotvorného slova, z níž bylo bezprostředně utvořeno slovo nové. Slovo utvořené má společné se slovem základovým. Může být hláskově obměněn.

Slovotvorný prostředek – prostředek, kterým se tvoří nové slovo ze slova základového. Předpona (prefix), přípona (sufix), koncovka (afix), zvratné si, se (například hrát si), spojovací samohláska při tvoření slov skládáním

Utvořené slovo = slovotvorný základ + slovotvorný prostředek (formant)

Rybka

1. Slovo utvořené – rybka (malá ryba)
2. Slovo základové – ryba
3. Slovotvorný základ – ryb
4. Slovotvorný formant – ka => vytvořeno z ryba pomocí přípony ka

Koňský

1. Slovo utvořené – koňský
2. Slovo základové – kůň
3. Slovotvorný základ – koň, kůň

Džínovina

1. Základové slovo – džínový
2. Slovotvorný formant - inovina

Autorka = autor + ka

Sušička = sušit + čka

Žehlička = žehlit + čka

Čistírna = čistit + írna

Vyžehlit = žehlit – pomocí předpona vy

Obal = obalit – pomocí nulové koncovky

Upadnout = padnout – pomocí předpony u, dokončení děje.

Způsobit = působit – pomocí předpony z

Spotřebovat = potřebovat – pomocí předponou s, změna stavu

Zkrátit = krátit - pomocí předponou z

Pláč = plakat – pomocí nulové koncovky

Vůz = vozit => voz - pomocí nulové koncovky

Půst = postit – pomocí nulové koncovky

Příklad:

- Koš - nemotivované
- Školní – motivované => škola – pomocí přípony ní.
- Někdo – motivované => kdo – pomocí předpony ně
- Ptát se - nemotivované
- Učitelka – motivované => učitel – pomocí přípony ka
- Žába - nemotivované
- Jeviště – motivované => jevit – pomocí ště
- Kamarádka – motivované => kamarád – pomocí přípony ka
- Krátký - nemotivované
- Zajíc - nemotivované
- Plechovka - motivované => plech – pomocí ovka

Morfémová stavba slova (morfematický rozbor)

Morfologie – tvarosloví, souvisí s morfologií se slovotvorbou.

Morfém – je nejmenší, dále nečlenitelná část slova, která má ještě nějaký význam (věcný, mluvnický).

Předpona (prefix), nachází se před základem slova (nikoliv před kořenem). Má nějaký význam (nemít a mít).

Kořen – vyjadřuje význam slova a je společný všem slovům příbuzným. **Vod**ník

Přípona – vod**ník** – nachází se za základem slova.

Koncovka – má význam mluvnický, mění se při ohýbání (skloňování a časování) slova. Vodník – nulová koncovka. Myslí**te**

Kmen – část slova bez koncovky, **tiskn**e

Slovní čeleď – skupina významově příbuzných slov, mají příbuzný kořen. Pomocí různých přípon, koncovek. Všechny slovní druhy.

Tvorba slov

1. Odvozování = derivace
   - Nejčastější způsob tvoření nových slov, pomocí předpon, přípon a koncovek i kombinace těchto způsobů.
   - Vznikají slova odvozená
   - Dodává slovu nový význam, posun významu. (předpona pra – něco starého)
2. Skládání – kompozice

- Vznik slova ze dvou nebo více slov nebo slovotvorných základů, které jsou plnovýznamové.
- Vznikne složené slovo
- Hybridní slovo – složené slovo, kde jedno slovo je domácího původu a druhé je slovo cizí. Ekopotraviny, biopotraviny, elektrospotřebič.
- Složenina:
  - Vlastní – nejde je rozdělit na dvě samostatně existující slova. Dějepis
  - Nevlastní – spřežka – lze rozdělit na dvě samostatně existující slova. Okamžik, zčásti
- Spojovník (spojovací čára): literárněvědný časopis x literárně-hudební pásmo x literárně stylizovaný projekt =>
  - Na počítači se píše bez mezer.
  - Spojovník spojuje vlastní jména Brno-Obřany, Sklenářová-Malá
  - Spojovník spojuje části odborný výrazů: e-mail
  - Spojovník píšeme v kombinaci chcete-li, avšak nepíšeme u čili, neboli, nežli.
  - Spojuje některá složená přídavná jména
    - Jsou-li přídavná jména s souřadném vztahu
    - Je-li druhé slovo podstatné jméno
    - Pomůckou může být pomocné přidání a nebo i. Pokud nezmění význam pak se píše spojovník.
    - Světlemodrý, zelenooký, hluchoněmý
  - Naznačuje slabikování a dělení slov na konci řádku

3. Zkracování
   - Nejméně používaný způsob tvorby nových slov v češtině
   - Nové slovo vznikne spojením různých částí, několika slov základových.
   - Čedok z Česká dopravní kancelář, Moped z motorový velociped
   - Některá nová slova mohou vzniknout zkracováním a odvozováním zároveň: PC – písíčka
   - Zkratky – atd. => čtou se nezkráceně.
   - Zkratková slova – tvoří se z počátečních slabik slova, píšou se malými písmeny, v případě, že zastupují vlastní název je první písmeno velké. Čedok, Semafor. Skloňují se
   - Iniciálové zkratky – tvoří se z počátečních písmen víceslovných vlastních názvů, píší se velkými písmeny dohromady a zastupují ve větě vlastní název. Například USA, PNS, ČKD. Neskloňují se.

Psaní čárky ve větě jednoduché

Čárkou se oddělují několikanásobné větné členy, pokud nejsou spojené spojkami *a, i, ani,* ve významu slučovacím. Čárku píšeme u dvojitých spojovacích výrazů:

- *Ani Lukáš, ani Martin* ALE *Lukáš ani Martin* (jednak).
- Slučovací poměr: *Byl tam nejen Martin, ale i Tomáš.*
- *Sice, ale*; *ať už, nebo*; *na jedné straně, na druhé straně* apod.
- V dopise neoddělujeme datum a místo
- Oddělení přívlastek několika a postupně rozvíjející

Čárkami oddělujeme vložené nebo volně připojené větné členy:

- Volný přívlastek – lze vypustit bez změny smyslu věty => je oddělen z obou stran čárkou.
- Těsný – nelze vypustit, změní se závažnost! => není oddělen čárkou

Cvičení:

- *Malá srílanská vesnička* – postupně rozvíjející
- *Vzácné mořské želvy* – jsou vzácné
- *Zlatokopové pracovali na dalekých sibiřských rýžovištích*
- *Klimatické, povětrnostní podmínky* – stejná významová úroveň
- *Exotický domácí mazlíček* – postupně rozvíjející
- *Vážná, klasická hudba* – několikanásobný
- *Nejznámější Halleyova kometa* – je pouze jedna
- *Drahé, ale kvalitní boty* – odporovací poměr
- *Město není ani malé, ani velké, je zelené, a proto stvořené pro výlety.* **-** poměr důsledkový
- *Nechrlí lávu ani plyny*
- *Ve středu nebo ve čtvrtek* – výběr => slabé vylučování => čárku nepíšeme
- *Gambleři ztrácejí postupně přátele a práci, a dokonce i základní hygienické návyky.* - stupňovací poměr
- *Liška afgánská, obývající hlavně Afghánistán, si nehrabe nory jako většina lišek.*
- *Tento druh racků hnízdí na útesech lemujících všechna polární moře severní polokoule.* **-** těsný přívlastek.
- *Želví vajíčka, dosahující velikosti pingpongových míčku, se zahrabávají do písku.* **-** Volný přívlastek
- *Zatímco dravci lovící v letu mají drápy ostré, dravci lovící na zemi mají drápy silnější a kratší.* - těsný přívlastek

Přístavková spojení – vyjadřuje totéž co říká podmět

- J*an Neruda, významný básník 19. století, napsal 6 básnických sbírek.* Tzn. Jan Neruda = významný básník

Citoslovce, vsuvky, oslovení se oddělují čárkami:

- *Teď to, Evo, záleží na tobě.*
- *Ach, to je dneska hezky.*
- *Nemýlím-li, se*
- Tuším, ; prosím, - záleží na nás – z obou stran
- *První, to se rozumí, doběhl Pavel; Stalo se to tuším včera.*

Dodatečně připojené větné členy – připojení pomocí odkazovacích zájmen:

- *V Čechách, tam bylo krásně.*

Cvičení:

- *Dávala mi, a to vím zcela určitě, už včera vědět.* **-** vsuvka
- *V Praze, tam je draze.* **-** dodatečně připojený větný člen
- *Tato komoda, jak jste si jistě všiml, pochází z 18. století.* - vsuvka

Spřežky – spojení předložky s podstatným jménem, přídavným jménem, příslovcem...

- Jednoslovné spřežky – téměř vždy lze psát dohromady:
  - Dohromady, dokonce, vpravo, beztoho

- Dvouslovné – ještě se připouští
  - Bezesporu – beze sporu, bezpočtu – bez počtu, kvečeru – k večeru

Publicistický styl

Je stylem médií (televize, rozhlas, noviny, internet, umělecká literatura). Vyznačuje se spisovným jazykem, vyvíjí se => je velice proměnlivý.

Snaží se o podání aktuálních informací, často se používá k zapůsobení na čtenáře s účelem přesvědčit čtenáře o něčem.

Míra připravenosti – dělíme na připravený a nepřipravený.

Funkce – estetická a odborná, sdělovací, agitační (přesvědčovací).

Adresát – přímý (monolitický – například projev v rozhlase) a nepřímý (například dialog v telefonátu).

Měli by být přesvědčivé, srozumitelné, věrohodné, často poutavý

Stavba – logická výstavba:

- Titulek – zajímavý, přitažlivý
- Podtitulek – zpřesňuje titulek. Jiným typem písma, shrnuje celý článek.
- Mezititulky – doplňující informace
- Kdo, kdy, kde, co, jak, proč
- Závěr – hodnocení situace, úvahy o pokračování

Slohové postupy:

- informační – je nejjednodušší, podává nám fakta ve věcných souvislostech (místo, čas)
- vyprávěcí – vypráví nám nějaký děj, událost nebo příběh. Snaha o zajímavost, upoutat čtenáře, napětí, pestrost. Pracuje se zde s dějovými prvky (zachování sledu událostí nebo retrospektiva, rámec atd.)
- popisný – popisujeme buď vnější znaky nějakého objektu, nebo pracovní postup nějakého děje. Důležitá je volba pořadí při popisu jednotlivých částí (začínáme nejdůležitějším, postupujeme k jednotlivostem).
- charakterizační – snažíme se vystihnout vnitřní znaky osoby, a to buď přímo (konstatováním) nebo nepřímo (doklad na nějakém činu)
- výkladový – tímto postupem vysvětlujeme podstatu jevu, nejenom jeho vnější znaky, ale i vnitřní. Naznačujeme mezi nimi souvislosti a příčinné jevy.
- úvahový – vyjadřujeme vlastní názory na problém, využíváme srovnání, hodnocení. Snažíme se z daných faktů vyvodit logické závěry, které mohou být ovlivněny našimi city a postoji. V odborných tématech využíváme výkladových postupů, v uměleckých naopak vyprávěcích.

Použití homonym, antonym, synonym, rozsah slovní zásoby.

Automatizace – spojení ustálená, hodnotící výrazy. stereotypní

Aktualizace slovní zásoby – obohacování slovní zásoby, větné stavby, grafické stavby, neotřelé výrazy. Většinou z jiného stylu, než z publicistického. Častým používáním se stanou prostředky automatizovanými.

Útvary publicistického stylu:

- Zpráva – aktuální dění
- Článek – má za úkol o něčem informovat v širších souvislostech, často má také kritický nádech.
- Komentář – vyjadřuje názor, stanovisko k určitému problému, události
- Kurziva – aktualizující nebo zábavná stať.
- Sloupek – krátká úvaha, vlezoucí se jednoho novinového sloupce
- Glosa – kritická poznámka

- Reportáž – odborné i umělecké, postup popisný, důraz na expresivnost, snaha vyvolat zájem, představu o cíli reportáže.
- Interview – rozhovor formou otázek a odpovědí, které na sebe navazují
- Fejeton – styl publicistický a umělecký, zpracováno humornou, ironickou, často vtipné a duchaplné. Témata z každodenního života. Postup úvahový
- Kritika – obecně ty útvary poukazující na špatné stránky jevu a v neposlední řadě navrhující způsob nápravy.

Jasná forma – stručný a výstižný titulek

Komunikace se čtenáři, kladení otázek, zvolací věty.

Metafory, aktualizované výrazy. Vyvarovat se dlouhých souvětí.

Analytický článek by měl být objektivní, vycházet pouze z fakt atd.

Fejeton by měl být vtipný, úvahový, aktuální problém – zvláštní náhled, snaha šokovat zpracováním a náhledem čtenáře, nečekaná pointa – vystupňuje text. Obsah metafor a jiných vrstev slovní zásoby musí být vyrovnané. Jednočlenné věty

Název by měl být poutavý, ale neměl by prozrazovat.

Začátek textu by měl být nejpoutavější: věty tázací, předeslání tématu, použití slovní hříčky, utajování klíčového slova, přímá řeč, skok doprostřed děje.

Obsah – vtáhnutí čtenáře do děje, kontaktové prostředky (udržování kontaktu se čtenářem).

Konec – nečekaná pointa.

Morfologie

Jazykovědná disciplína, tvarosloví, formování slov a jejich použití ve větě. Liší se od tvoření slov, tím, že pracuje s již vytvořenými slovy, za pomoci předpon, přípon, vpon.

Tvar slova = slovní tvar – charakteristika použití slova, pád, číslo, rod, ... Popřípadě význam.

Jazykové kategorie - funkce, schopnost slova

Tvaroslovné kategorie jmen – pád, jmenné číslo, jmenný rod

Tvaroslovné kategorie sloves – osoba, slovesné číslo, způsob, čas, slovesný rod

(Stupeň, vid)

Funkční tvarosloví

Zkoumá slovní druhy a věcný význam tvarů slov ve větě.

Pád prostý – bezpředložkové pády - pouze bezpředložkový je 5. pád

Pád předložkový –vždy předložkový je jen 6. pád

Jmenné číslo – číslo jednotné a množné a zbytkový duál uplatňuje se u podstatných jmen, přídavných jmen, zájmen a číslovek.

Jmenný rod – skloňovaní typy - mužský, ženský, střední, přirozený a mluvnický

Slovesný rod -

Slovesné číslo – vyjádření množství – jednotné a množné

Shoda přísudku s podmětem

Slovesný způsob – vyjádření postoje autora, projevu, oznamovací, rozkazovací, podmiňovací.

Slovesný čas – schopnost vyjádřit časové zařazení – absolutní (přítomný, minulý, budoucí) a relativní.

Slovesný vid – dokonavá a nedokonavá, vyjádření, zda je děj ukončený či nikoliv

Slovesný rod – trpný a činný rod

Formální tvarosloví

Zkoumá vlastní podobu tvarů slov a systém v němž jsou tvary slov organizovány.

Věcněvýznamové kritérium – třídění do slovních druhů

> Podstatná jména – označení samostatných a daných skutečností – konkrétní, obecná, dějová
>
> Přídavná jména - označení vlastností a vztahů – jakostní, vztahová
>
> Zájmena - označení slov zastupující ve větě podstatná a přídavná jména – osobní, přivlastňovací, ukazovací, tázací, vztažná, neurčitá, záporná
>
> Číslovky – označení kvantitativních ukazatelů jmen - základní, řadové, souborové, druhové, násobné
>
> Slovesa – označení proměnlivých, na čas vázaných jevů (dějů a stavů) – PLNOVÝZNAMOVÁ: dějová, stavová, POMOCNÁ: způsobová, fázová, pomocná
>
> Příslovce – označení bližších okolností, za nichž probíhající děje nebo trvající stavy (označení míry věcí) – místa, času, způsobu, příčiny, míry.
>
> Předložky – označení bližšího určení místního, časového údaje... - vlastní nevlastní NEBO jednoduché, složené.
>
> Spojky – označení nejrůznějších souvislostí a vztahů mezi osobami, věcmi, jevy, ději – jednoduché, složené NEBO souřadicí, podřadící.

Citoslovce – označení nálad a citů

Částice – označení postoje mluvčího, zdůraznění určitého výrazu a vyjádření citových hnutí.

Morfologické kritérium

Skloňování (vlastnost a schopnost přijmout koncovky k vyjádření, jmenného čísla, jmenného rodu).

Časování (vlastnost a schopnost přijmout koncovky k vyjádření slovesného čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu

Skladební kritérium – podle funkce ve světě.

Slova plnovýznamová – slova, která mají věcný význam, .

Slova neplnovýznamová – jejich význam se projeví až po zapojení do věty.

Ohebná slova – jsou to jména (podstatná, přídavná, zájmena, číslovky) a slovesa. Mluvnické tvary se vyjadřují koncovkami.

Neohebná slova – Příslovce, předložky, spojky, citoslovce, částice. Mají jeden základní tvar, ten nemá žádnou (ani nulovou) koncovku.

Podstatná jména slovesná – označují danou skutečnost, například Nadměrné pití alkoholu.

Zpodstatnělá přídavná jména - pokojská

Přídavná jména slovesná – úplně zničený přístav

Zájmenná příslovce a číslovky – kterak – příslovce, dvakrát, kolikrát - číslovky

Predikativum – 2 pád j. č., příslovečný charakter s funkcí přísudku

Jan Gebauer

Bohemista, navrhl kodifikaci spisovné češtiny, navázal tak na Dobrovského.

Během studií trpěl stálým nedostatkem peněz, vystudoval pedagogickou fakultu – doktorát získal v roce 1872 – o rok později zde učil jako docent češtiny. Později je jmenován profesorem a ředitelem slovanského semináře.

Postavil se proti rukopisům, ale až v druhém sporu, podrobil zkoumání obra rukopisy a dokázal, že počet jazykových nesrovnalostí, anachronismů příliš velký a vyjádřil pochybnosti o pravosti.

Historická mluvnice jazyka českého – rozdělena na části: hláskosloví, skloňování, tvarosloví – časování, skladba (až 1929 Františkem Trávníčkem).

Slovník staročeský – vyšel pouze po heslo naliti. Dokončil později Emil Smetánka

Václav Ertl

Žák Jana Gebauera, později napomohl ustálení a kodifikace spisovné normy češtiny.